

UNIVERZITA KARLOVA
Filozofická fakulta, Katedra pedagogiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

OHROŽENÍ DÍTĚTE V PROBLEMATICKÉM PROSTŘEDÍ RODINY

Child exposure in problematic family environment

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Jaroslav Kořa

Autor práce: Lucie Šustková, kombinované studium (obor pedagogika)

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

OBSAH PRÁCE:

Anotace

Annotation

1. ÚVOD
2. CHARAKTERISTIKA RODINY
  - 2.1. Rodina
  - 2.2. Rodina a její vývoj
  - 2.3. Rodina a její funkce
  - 2.4. Dítě a jeho hodnota pro rodinu
3. NEJČASTĚJŠÍ TYPY PROBLÉMOVĚ ZATÍŽENÝCH RODIN
  - 3.1. Problematické rodinné prostředí
  - 3.2. Typy rodin podle jejich funkčnosti
  - 3.3. Typy rodin s větší náchylností ke vzniku problémů
  - 3.4. Problematické výchovné styly
  - 3.5. Citová frustrace a deprivace v rodině
  - 3.6. Psychické a fyzické týrání, sexuální zneužívání dítěte v rodině
4. DŮSLEDKY OHROŽENÍ DÍTĚTE V RODINĚ
  - 4.1. Fyzické a psychické poruchy ohroženého dítěte
  - 4.2. Ohrožené dítě a sociální delikvence
5. KRIZOVÁ INTERVENCE, POMOC A PRÁCE PEDAGOGA S OHROŽENÝM DÍTĚTEM
  - 5.1. Znaky ohroženého dítěte
  - 5.2. Ohlašovací povinnost
  - 5.3. Práce pedagoga s ohroženým dítětem
  - 5.4. Prevence týrání a zneužívání dítěte
6. MOŽNOSTI SPOLUPRÁCE ŠKOLY S RODIČI
7. ZÁVĚR

Příloha č. 1 Tabulka: Vývoj rozvodovosti po roce 1989 (Národní zpráva o rodině, MPSV, 2004)

Příloha č. 2 Tabulka: Děti (skupiny sourozenců), které jsou evidovány orgány péče o děti a jimž je poskytována pomoc v rámci sociálně právní ochrany (Národní zpráva o rodině, MPSV, 2004)

Seznam použité literatury

Anotace

Život a vnitřní uspořádání rodiny je ovlivněno mnoha faktory. Rodina je zasazena do širokého sociálního a kulturního systému. Každý jedinec, v tomto případě rodič, se ocitá pod každodenním tlakem problémů, jež mohou dále ovlivňovat jeho chování a jednání uvnitř rodiny. Rodina se tak ocitá před nesčetnými problémy, jimiž může být v konečné fázi dítě ohroženo.

Každá rodina má jinou schopnost problémům odolávat a řešit je, tedy schopnost plnit všechny své funkce. V případě opakovaného a trvalého neplnění jedné nebo více funkcí má rodina negativní vliv na život a vývoj dítěte. Dítě může být taktéž ohroženo nevhodným způsobem rodičovského výchovného působení, tedy nevhodným výchovným stylem.

Mezi nejzávažnější problémy, které dítě ohrožují po fyzické, psychické a mravní stránce, patří fyzické a psychické týrání, sexuální zneužívání.

Veškeré negativní působení rodiny na dítě se projevuje nežádoucím způsobem jak v jeho aktuální situaci, tak v jeho budoucím životě.

Pedagog, který je s dítětem téměř v každodenním kontaktu, může být ohroženému dítěti nápomocen v několika ohledech. Především má být schopen ohrožené dítě ve školní třídě rozpoznat a poskytnout mu primární, laickou pomoc. Vztah učitele s žáky by tedy měl být založen na bázi důvěry a partnerství. Pedagog má být dále schopen zajistit ohroženému dítěti základní odbornou pomoc. V neposlední řadě musí umět citlivě komunikovat s rodiči ohroženého dítěte tak, aby tím dítěti ještě více neuškodil.

Nezanedbatelná je také prevence týrání a zneužívání, kterou je možno vhodným způsobem zařadit do školního vyučování, například v rámci rodinné výchovy.

Annotation

Life and internal family structure is influenced by many factors. Family is implanted into broad social and cultural system. Every individual, in this case parent, falls into daily pressure of problems, which can further influence his behaviour and acting inside of a family. Family is founding themselves in front of countless problems.

Each family has different ability to be resistant against problems and to solve them, thus ability to observe its functions. In case of repetitive and permanent failure to perform one or more of function, family has negative influence on child life and its evolution.

Child can be endangered by improper parental educational activity, which means improper educational style.

Among the most serious problems endangering child from the physical, mental and moral side, belongs physical and mental maltreatment, sexual violation.

Overall negative behaviour of family onto a child influences him undesirably in his actual situation as well as in his future life.

Educator, who is nearly in daily contact with child, can be at help to endangered child in several aspects. First of all he should be able to recognize endangered child at classroom and undertake him primary assistance. The relationship between the teacher and students should be based on mutual trust and partnership. The educator should hereafter be able to provide basic professional help to endangered child. And not least, in order not to harm the child even more, he must have the ability to sensitively communicate with parents of endangered child.

As well prevention against maltreatment and violation is inconsiderable. Such can be included properly into teaching methods, for example within family education.

1. ÚVOD

První část této práce se pokouší charakterizovat rodinu a postihnout faktory, které měly a mají vliv na její vývoj a aktuální podobu. Popisuje možné zátěžové situace a problémy, které mohou v každodenním životě rodiny nastat. Dále charakterizuje základní funkce, které fungující rodina zabezpečuje. Soustřeďuje se na rodiny, jež jsou nějakým způsobem ohroženy nebo mají předpoklady pro to, aby se ohroženými staly. Zdůrazňuje vysoké nebezpečí psychického a fyzického ohrožení dítěte v nepříznivém působení rodiny nejen v období jeho dětství, ale také s ohledem na jeho další vývoj a budoucí život. Charakterizuje aktuální problémy objevující se ve zvýšené míře, jimiž jsou fyzické a psychické týrání dítěte, sexuální zneužívání dítěte. Mluví o výchovných rodičovských stylech, které mohou mít ve své extrémní podobě také velmi negativní dopad na rozvoj a sebepojetí dítěte.

Druhá část práce se snaží postihnout nebezpečí, kterými mohou být frustrované, deprivované, týrané a zneužívané děti ohroženy. Zdůrazňuje souvislost vzrůstajícího rozpadu a nefunkčnosti rodin a s tím související nárůst případů šikany a jiných forem agresivity u dětí a dospívajících.

Popisuje nápaditosti dítěte, ze kterých lze usuzovat na to, že je psychicky nebo fyzicky týráno či zneužíváno. Zvažuje možnosti pomoci a zásahu učitele či jiných pedagogických pracovníků při podezření na možné týrání či zneužívání. Uvádí základní principy, jimiž by se měl pedagog řídit, použije-li metodu krizové intervence, upozorňuje na chyby, které se při laické pomoci často objevují. Zmiňuje možnost prevence týrání a zneužívání na prvním stupni základní školy v rámci běžné výuky. Velký důraz klade na budování pevných, pozitivních a na důvěře založených vztahů mezi učitelem a jeho žáky, díky kterým je možné řešit případné problémy mnohem rychleji a efektivněji. Zdůrazňuje pedagogův zájem o žáky a o život v jejich rodinách. Nabízí také možnost spolupráce školy s rodiči dětí, díky které se snižuje přílišná rodinná anonymita a případné řešení potíží na úrovni rodina-škola je tak mnohem snazší.

2. CHARAKTERISTIKA RODINY

2.1. Rodina

Pokus o jednoduchou a definitivní charakteristiku rodiny je v podstatě nemožný. Záleží především na tom, jak se na rodinu díváme, z jakého hlediska ji zkoumáme. Velmi obecný, jednoduchý a spíše lidový názor říká, že rodinu tvoří rodiče a jejich děti. Mnozí naopak vnímají jako rodinu samotný manželský pár. Jinak na rodinu nahlíží psychologie, jinak sociologie, medicína, statistika či pedagogika. Každá z těchto vědních disciplín se však pokouší rodinu zkoumat ze svého úhlu pohledu, tedy vzhledem k problematice, kterou se zabývá.

Charakterizujme tedy rodinu jako složitý **system** tvořený jednotlivými prvky, kterými jsou členové rodiny. Mezi těmito prvky pak existují rozličné vztahy a interakce. Tyto vztahy mohou nebo nemusí být na první pohled zřejmé divákovi z vnějšího prostředí rodiny. Pokud chceme rodinu vidět a poznat jako celek, musíme na ni také takto pohlížet. V tomto případě jde v podstatě o pohled gestaltistického charakteru, ve kterém celek převažuje nad jednotlivými částmi. Objeví-li se porucha na jedné části, následně se musí projevit i na celku. Pokud poznáme jednoho člena rodiny, můžeme se o rodině něco dozvědět, avšak z úhlu pohledu jednoho jejího člena. Chceme-li poznat celou rodinu se všemi jejími složitostmi a specifiky, musíme zkoumat všechny její členy a vztahy mezi nimi. Jen tak dostaneme ucelený obraz¹.

V rámci rodinného systému dále existují **subsystemy**. Nejzákladnější z nich je subsystem manželský či partnerský, sourozenecký a rodičovský. Lze říci, že celé fungování rodiny závisí především na kvalitním vztahu mezi rodiči, tedy na rodičovském subsystemu. Veškeré rodinné subsystemy nejsou stabilní ani

---

¹ I.Sobotková v Psychologii rodiny (2007) uvádí: „Systemový přístup k rodině implikuje zdánlivě jednoduchý axiom „celek je více než souhrn jeho částí“. System nepoznáme jeho rozložením na jednotlivé části, protože obsahuje něco navíc, něco unikátního, co je produktem vnitřní strukturální a funkční integrace jeho částí do jednotného celku.“ (str. 24-25)

konečné, ale neustále se přeměňují a vyvíjejí. Jeden člen rodiny pak může být zároveň účasten v několika subsystémech, kdy v každém z nich mu náleží jiná role.

Rodina však neexistuje sama o sobě. Je zasazena do systému širšího příbuzenstva a rodinných přátel, který nazýváme **mezosystém**. Ještě o něco širší systém, jež rodinu taktéž značně ovlivňuje, je zaměstnání rodičů, škola a další výchovné a vzdělávací zařízení, které děti navštěvují, církve, zdravotnická a poradenská zařízení (**exosystém**). Nejširší okruh, který rodinu obklopuje, můžeme nazvat **makrosystémem**. Tvoří jej v podstatě společnost v celé šíři s jejími normami, hodnotami, kulturou, zákony a ekonomickým prostředím.

2.2. Rodina a její vývoj

Během uplynulých staletí prošla rodina vývojem a značnými změnami. Na počátku byla tradiční venkovská rodina, kde se všichni její členové podíleli na jejím hmotném zabezpečení. Výchova tedy probíhala výlučně v rodině bez zásahu vnějších institucí. Všichni rodinní příslušníci spolu byli v neustálém a každodenním kontaktu. S příchodem průmyslové revoluce se hlavní činnost a zaměstnání otce přesunulo z velké části do továrny, matka zůstávala v domácnosti, ale mnohdy byla nucena začít pracovat a vydělávat, aby pomohla s ekonomickým zabezpečením rodiny. Děti byly z drtivé části přenechány působení škol a jiných výchovně-vzdělávacích institucí. Výchovný vliv rodičů na děti tím byl značně oslaben. Původní význam společného podílení se na práci a dalších činnostech, které udržovaly rodinu pohromadě, se postupně vytratil. Rodina jako celek se rozložila na dílčí části, tedy na jednotlivá individua fungující v podstatě samostatně, nebo v menší závislosti na rodině.

V posledních letech se v každodenním životě rodiny, v jejích vztazích, v trávení volného času a celkového pojetí výchovy dětí, mimo jiné, výrazně podepsal technický pokrok a celkové „zrychlení doby“, které zcela jistě přispělo k určitému druhu odcizení nejen v rodině, ale v mezilidských vztazích vůbec. Je zcela běžné, že celá rodina se schází v lepším případě každý večer u jídelního stolu, v tom

horším alespoň o víkendech. Není ovšem výjimkou, že jeden nebo oba rodiče jsou natolik pracovně vyčerpáni, že se společně s dětmi setkávají pouze výjimečně. Zástupnou roli vychovatelů a pečovatелů mnohdy přebírají prarodiče, další příbuzní, blízcí přátelé nebo výchovně-vzdělávací zařízení. Děti jsou často ponechány sobě na pospas, z čehož pramení velká část následných potíží například v souvislosti s nevhodně využívaným volným časem dětí.

Nemálo rodin se potýká s ekonomickými problémy, které mohou silně narušit vnitřní rodinné vztahy, protože vytvářejí neustálé napětí a následné konflikty z obavy a strachu před ztrátou základních životních jistot a z nejisté budoucnosti. Ačkoli závisí hmotné zabezpečení rodinného fungování na rodičích, potíže v tomto směru vytvářejí na rodiče silný tlak, který se následně přenáší i na děti. Nakonec tedy trpí celá rodina. Velmi stresující pro rodiče může být finanční závislost na vlastních rodičích a pocit neschopnosti zabezpečit vlastní rodinu.

Na proměně dnešní rodiny se kromě celkové ekonomické situace a sociálních podmínek podílejí tak kulturní vlivy, které postupně přetvářejí pohled na dítě, mění jeho hodnotu pro rodiče a pro rodinu vůbec. Významně se změnilo také postavení ženy v domácnosti, která je nucena kromě role matky, manželky a hospodyně plnit také funkci ekonomickou, tedy podílení se na finančních příjmech rodiny.

Nemalý vliv mají změny demografické týkající se snižováním počtu dětí v rodině, vysokou rozvodovostí a s ní spojeným nárůstem neúplných rodin.

Téměř každá rodina je neustále nucena čelit lehčím či vážnějším problémům krátkodobého nebo trvalého charakteru. Potíže, které nejsou schopni rodiče a rodina jako celek zvládnout, se pak logicky odrážejí v každodenním životě dětí.

2.3. Rodina a její funkce

Rodina plní celou řadu funkcí. Bylo by možná lépe napsat, že rodina je opravdovou a fungující rodinou v případě, že je schopna plnit všechny své funkce, nebo se alespoň pokouší narušené funkce obnovovat. Jakmile však dojde k narušení plnění či dokonce neplnění některé ze základních funkcí rodiny, je tím ohroženo fungování celého rodinného systému, především pak samotného dítěte.

Zkoumáme-li funkce rodiny z hlediska dítěte, klademe si otázku, jak je rodina (rodiče) schopna dostát plnění všech funkcí tak, aby zajistila co nejlepší a nejstabilnější zázemí pro svého potomka, aby byla schopna poskytnout mu oporu a pevné citové zázemí. Je ale nutno podotknout, že nejen rodiče uspokojují potřeby svých dětí, ale děti uspokojují potřeby svých rodičů. Především jde o citovou náplň života, možnost podílet se na utváření jedinečné osobnosti dítěte, určitý výhled do budoucnosti, nové zážitky a životní zkušenosti. Při výchově dítěte rodiče také mohou pociťovat pocity obav a strachu, zklamání a beznaděje, což je v určité míře zcela přirozené.

Mezi základní funkce, které rodina plní, patří tyto:

a) Biologická funkce

Jedná se o nejzákladnější funkci rodiny, která je zároveň podmínkou pro to, aby rodina ve smyslu rodičů a dětí vůbec mohla vzniknout. Nazýváme ji také reprodukční nebo generativní.

b) Emocionální funkce

Rodina poskytuje dítěti intimní zázemí s pevnými citovými vazbami. Zajišťuje mu pocity lásky a bezpečí. Poskytuje prostředí, kde dítě utváří své prvotní životní zkušenosti, zážitky, kde se může projevat, kde jsou uspokojovány jeho primární potřeby. Dítě si je vědomo toho, že rodina je místo, kam patří, kde se může projevat takové, jaké je, kam se může vždy vrátit. Poskytuje vědomí, že jej rodiče milují se všemi jeho pozitivními i negativními vlastnostmi.

c) Výchovná a socializační funkce

Výchovou rozumíme trvalé působení rodičů na dítě, které má za úkol jej formovat, přetvářet, poskytovat mu příležitosti pro vlastní rozvoj a zrání, podněcovat je pro utváření žádoucích životních vzorců a norem. Výchovu v rodině tedy můžeme chápat jako primární část socializace dítěte, kterou později částečně přebírají jiné instituce, především škola a další výchovně-vzdělávací instituce. Rodina má však v tomto směru nezastupitelnou hodnotu po celou dobu života dítěte v ní. Socializací máme na mysli předávání hodnot, kulturních vzorců, norem chování a jednání. Rodina má pozitivně ovlivňovat utváření mravních a etických vzorců a hodnot dítěte, měla by mu být v tomto směru vzorem a příkladem.

d) Ekonomická funkce

Rodina (rodiče) zabezpečuje své hmotné fungování. Tato funkce je jednou z těch, která se za posledních několik desítek a stovek let nejvíce změnila - od rodiny, kde byli do pracovního procesu zapojeni rodiče i děti, přes rodinu s matkou v domácnosti až po oba pracující rodiče, tzv. dvoukariérní rodinu, která převládá dnes. Narušení této funkce může mít jak sociální, tak psychický dopad na dítě.

V případě, že je tato funkce plněna bezchybně, ale na úkor času rodičů stráveného s dětmi, je sice vytvořeno pevné a bezpečné hmotné zázemí, vytrácí se však emocionální složka, protože děti jednoduše nepřijdou s rodiči do styku. A pokud ano, pak ve velmi omezené míře. Vzniká tím také nebezpečí nadhodnocování hmotných statků nad duchovními v důsledku nahrazování si chybějících vztahů s rodiči.

e) Další funkce, které slouží k naplnění potřeb dítěte v rodině

Jde především o plnění základních biologických a psychických potřeb dítěte, které v prvních fázích jeho života naplňuje z největší části matka. Je možné mluvit o jakési specifické kombinaci několika předešlých funkcí. Jedná se o zabezpečování výživy, dostatku podnětů a pohybu, denního režimu, ale také pocitu bezpečí a lásky.

Velký význam se přikládá kojení, které zabezpečuje jak základní přísun výživy dítěte, tak vytváření pozitivního vztahu mezi matkou a dítětem. Prokázán je také značně kladný vliv na zdraví dítěte, především na jeho imunitní systém.

Rodina dále uspokojuje potřebu dítěte být jejím právoplatným a uznávaným členem, který se podílí na vytváření a udržování pozitivních vztahů uvnitř rodiny. Rodina jako místo, kde se jedinec může přirozeně a nenásilně projevit a seberealizovat, kde si může utvářet obraz sebe sama, obraz hodnoty pro rodinu i její okolí. Rodina v neposlední řadě slouží jako nástroj zprostředkovávající kontakty s vnějším světem.

2.4. Dítě a jeho hodnota pro rodinu

Hodnota, kterou má dítě pro rodiče, je velmi důležitým faktorem rodinného fungování. Národní zpráva o rodině z roku 2004 vypracovaná Ministerstvem práce a sociálních věcí uvádí, že přání mít dítě v manželství je u 76,5 % manželů na čtvrtém místě ihned po finanční nezávislosti na rodičích a po vyřešení samostatného bydlení.

To, jakou má dítě pro rodinu hodnotu, souvisí už s jeho samotným přijetím. Nemusí jít jen o rodiče, ale také o další blízké členy rodiny. S touto problematikou souvisí nechtěné těhotenství a umělé ukončování těhotenství. Pár odmítající stát se rodiči tedy může zvolit možnost dítě na svět vůbec nepřivést. Pokud se tak nakonec stane, je četnými průzkumy prokázáno, že postoje rodičů k nechtěnému dítěti, především matky, jsou většinou nějakým způsobem vůči dítěti odmítající, ať už jde o odmítání uvědomované nebo neuvědomované. Z. Matějček v souvislosti s nechtěným těhotenstvím mluví o **psychické subdeprivaci**, kdy se děti žijící ve vlastních rodinách, avšak za méně příznivých sociálních a emocionálních podmínek, jeví mnohdy jako skutečně deprivované, avšak projevy nebývají tak výrazné a dramatické. Subdeprivace je také nesnadno diagnostikovatelná.

Opačným případem je dítě vytoužené, které však nepřichází na svět přirozenou cestou, ale díky asistované reprodukci. Dostáváme se tak do dvou extrémů, které se v poslední době objevují stále častěji. Na jedné straně patříme k zemím, kde je největší procento dětí umístěných v kojeneckých ústavech a dětských domovech, na straně druhé pak není ničím výjimečným pořít si potomka za pomoci umělého oplodnění.

3. NEJČASTĚJŠÍ TYPY PROBLÉMOVĚ ZATÍŽENÝCH RODIN

3.1. Problematické rodinné prostředí

Otázkou je, co vlastně považujeme za problematické rodinné prostředí. Velmi těžko bychom hledali rodinu, kde nevznikají žádné problémy a těžkosti. Je zcela přirozené, že v rodinném systému, který je tvořen jednotlivými subjekty a vztahy mezi nimi, jež mohou být mnohdy velmi komplikované, vznikají dennodenně třecí plochy a následně situace, které je potřeba řešit.

Existují problémy „provozního“ rázu, které jsou zcela přirozené a jejichž řešení nevyžaduje delší dobu ani větší úsilí členů rodiny. V životě každé rodiny však mohou nastat komplikované a obtížné situace, ať už přechodného nebo trvalého rázu. V tomto případě záleží na tom, jak se rodina k problémům postaví. Závisí na časovém úseku, po který problém trvá (problémy přechodné, dlouhodobé, trvalé) a na závažnosti problému. Mnoho potíží má v konečném důsledku pozitivní efekt, neboť rodina se plně soustředí na vyřešení nepříjemné situace, v důsledku čehož se zcela sjednotí a semkne. Podaří-li se problém zdárně vyřešit, je to důkaz dobrého fungování rodiny.

V souvislosti se schopností rodiny flexibilně reagovat na nové situace, problémy, změny rolí a pravidel rodiny mluvíme o **adaptabilitě** rodiny a o **situačním stresu**. Situačním stresem rozumíme nově vyvstanuvší situace, kterými mohou být například narození dítěte či vážná nemoc někoho z členů rodiny.

K rodině a k problémům, které v ní vznikají, se v poslední době obrací stále více odborníků. Vznikají zařízení poskytující okamžitou pomoc ohroženým dětem a mládeži. Příkladem může být zařízení Fondu ohrožených dětí - Klokánek. Týrané a zneužívané děti se také mohou obracet na nespočet linek důvěry. Zdá se tedy, že ohroženým dětem je nabízena a poskytována maximální možná akutní péče. Taktéž následná práce s celou rodinou za pomoci rodinných psychologů a terapeutů je u nás na výborné úrovni.

Méně pozitivní je pak fakt, že počty týraných, zanedbávaných a zneužívaných dětí se každým rokem zvyšují. Agresivita a teror navíc pochází od těch, kteří by dítě měli chránit, opatrovat a pečovat o něj, tedy od rodičů a jiných blízkých rodinných příslušníků. O to horší pak následky týrání mohou být. Nezřídka se můžeme doslechnout o případech, kdy v důsledku týrání vlastním rodičem došlo dokonce ke smrti dítěte.

Práva dítěte jsou sice upravena příslušnými zákony, které popisují práva dítěte ve vztahu k jeho rodičům. Postup, který by přesně popisoval a stanovoval kroky jednotlivých osob a institucí při ochraně práv dítěte, však není přesně stanoven, což je velký problém. Naštěstí stále existují lidé, kterým není utrpení druhého lhostejné a kteří se snaží v případě nutnosti zasáhnout.

Stále také dost dobře není známo, zda je lepší v případě nutnosti dítě umístit do ústavní péče, nebo se snažit za každou cenu rodinu udržet pohromadě.

3.2. Typy rodin podle jejich funkčnosti

a) Rodina se schopností a vůlí řešit problémy sama

Tuto rodinu můžeme nazvat rodinou **funkční**. V takové rodině se objevují problémy, které jsou schopni její členové sami vyřešit díky jakési autoregulační schopnosti, která je nutí udržovat určitou rovnováhu. Vystanuvší problémy tak můžeme vidět jako něco pozitivního, neboť v procesu jejich řešení se utužují

vztahy mezi členy rodinného systému. Vzniklé problémy také slouží k určitému sebezpoznání rodiny a samotných jejích členů a jejich vlastností.

Většina rodin je tohoto typu. Objevování se problémů a následná touha je vyřešit a dát věci do pořádku je naprosto přirozená věc. Tím, že rodina potíže vyřeší, se může neustále utvrzovat v tom, že funguje správně a že všichni její členové jsou schopni zapojit se a podílet se na nápravě.

b) Rodina se schopností a vůlí řešit problémy s pomocí někoho dalšího

Zde mluvíme o rodině **problémové**. V rodině se vyskytují problémy, které jsou zřejmé, avšak členové rodiny nejsou schopni sami přijít na způsob jejich řešení, nebo jednoduše nemají sílu dát věci do pořádku. V této chvíli nastupují další osoby – může se jednat o prarodiče nebo jiné příbuzné, přátele, poradenské pracovníky nebo jejich kombinaci. Rodině je podána pomocná ruka, která nabízí možná řešení. Rodina pomoc přijímá a pokouší se s pomocí analyzovat vzniklé potíže a dospět k jejich vyřešení.

c) Rodina neschopná řešit problémy bez zásahu zvenčí

Tuto rodinu můžeme nazvat **dysfunkční**. Rodina, která není schopna rozpoznat problémy, které vznikly. Problémy jednoduše nevidí, nebo ji nepřipadají jako natolik vážné, aby bylo nutné je jakkoli řešit. Zde opět nastupuje nutný zásah zvenčí. V tomto případě už by se mělo jednat o profesionální pomoc, tedy psychologické a další poradenství. Tato rodina je po objevení a analýze problému ochotna jej uznat a spolupracovat vzájemně na jeho řešení. Někdy může trvat delší dobu, než jsou rodinní příslušníci ochotni přiznat chybu a schopni podílet se na jejím odstranění. Práce s tímto typem rodiny vyžaduje vysokou odhodlanost, trpělivost a značné zkušenosti v oblasti rodinného poradenství od psychologů či rodinných terapeutů.

d) Rodina bez schopnosti a vůle řešit problémy sama ani s pomocí někoho dalšího

Rodina, která žádné problémy nepřipouští, ignoruje je. Neuznává a nepřijímá pomoc zvenčí a nemá zájem na řešení problematické situace. Tato rodina přestala plnit většinu z těch funkcí, které by plnit měla. Jde tedy o rodinu **afunkční**.

3.3. Typy rodin s větší náchylností ke vzniku problémů

a) Neúplná rodina

Neúplná rodina se vyznačuje absencí jednoho z rodičů. V případě chybějícího či nedostatečného plnění mateřských povinností dochází u dítěte k četným a dlouhodobým potížím. Matka totiž plní v životě dítěte, zvláště pak v jeho prvních měsících a letech, zásadní úlohu. Její absence je tudíž pro dítě těžkou újmou, která je velmi nesnadno napravitelná.

K neúplnosti rodin dochází ve většině případů z důvodu rozvodu manželů. Méně často úmrtím jednoho nebo obou rodičů, či narozením dítěte mimo manželství. Typickým případem je rozvedená matka, jíž byly do péče svěřeny děti. Často dochází k tomu, že matka si přivede nového životního partnera, který je schopen převzít funkci a roli otce, a z neúplné rodiny se stává rodina doplněná o nového člena. Taková rodina pak může plnit všechny funkce rodiny úplně. Často je však možné setkat se s nepřijetím nového matčina partnera a následně se vznikem mnoha dalších potíží a komplikací. V rodině je tedy zastoupeni oba rodiče, ale nemohou plně plnit všechny funkce.

Není žádným novým faktem, že v České republice rozvodovost se během posledních několika let prudce zvýšila (viz příloha č. 1 - Vývoj rozvodovosti po roce 1989 (Národní zpráva o rodině, MPSV, 2004)).

Rozvedení manželství nastává v případech, kdy rodiče nejsou schopni fungovat jako životní partneři, kdy se vzájemně odcizili, případně mají nové partnery.

V těchto případech se často vyskytují konfliktní a emočně vypjaté situace. Je tedy otázkou, zda rozvodem se situace v rodině, byť zůstane neúplná, uklidní a může tak být pro dítě klidnějším a stabilnějším prostředím, než rodina úplná za cenu neustále se hádajících a nenávidějících se rodičů. Nutno podotknout, že i po rozvodu manželského páru zůstávají rodiče stále rodiči a na tomto faktu se nemůže nic změnit. To znamená, že jejich povinnost zabezpečovat potřeby dítěte se nevytrácí.

Je patrné, že počet rozvodů každým rokem stoupá poměrně dramaticky².

Dojde-li ke ztrátě jednoho z rodičů úmrtím, je situace poněkud rozdílná, než u ztráty způsobené rozvodem rodičů. V takovém případě je rodič stále právoplatným členem rodiny. Zemře-li například otec, může matka stále udržovat jeho jakousi virtuální přítomnost tím, že bude o rodinných záležitostech rozhodovat tak, jako by byl otec neustále přítomen (To by se tatínkovi určitě nelíbilo. Tatínek by měl zcela jistě jiný názor). Jde o určitou idealizaci chybějícího člena. Takový přístup může neúplné rodině velmi pomoci, protože se neustále chová tak, jako by byla úplná – bere v potaz otcovy názory, přání a ideje. Určitým způsobem to také může posilovat vnitřní soudržnost rodiny a schopnost semknout se při řešení obtížných situací. Také společnost nahlíží odlišně na rodinu rozvedenou a na rodinu, z níž jeden rodič zemřel.

Chybí-li v rodině jeden z rodičů, je dítě mnohem snáze ohroženo citovou deprivací, protože se mu nemusí dostávat potřebného množství citových podnětů, pocitu jistoty a spoluprožívání. I neúplná rodina však může fungovat vzorně a chybějícího rodiče mohou výborně nahradit například prarodiče.

---

² Národní zpráva o rodině (Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2004) uvádí: „V posledních 10 letech došlo k významnému snížení počtu úplných rodin, a to zejména se závislými dětmi. Podle výsledků sčítání z roku 2001 představovaly úplné rodiny přibližně jednu polovinu všech cenových domácností. V úplné rodině žilo 71% všech obyvatel republiky, v roce 1961 to bylo 86 % a v roce 1991 ještě 78%.“ (str. 41)

b) Rodina nevlastní

Nevlastní či doplněná rodina se objevuje stále častěji. Tento typ rodiny souvisí s vysokým počtem rozvodů a následným novým partnerem či manželstvím jednoho z rodičů. Do neúplné rodiny tak přichází nový člen, mnohdy s vlastními dětmi, a vzniká tak rodina doplněná. Je logické, že takto utvořená rodina s sebou přináší mnoho rizik a potíží spojených s přijetím nového rodiče a nevlastních sourozenců, s kvalitou nového partnerského vztahu a utváření rodinné identity v nevlastní rodině.

Rodičovství v nevlastní rodině může být velmi problematické a stresující. Nový rodič se jen velmi těžko může stát rodičem v pravém slova smyslu. Většinou by se měl snažit navázat s nevlastním dítětem přátelský a pozitivně laděný vztah bez toho, aniž by se na něm snažil viditelně uplatňovat výchovné akce. Velmi podstatný je v tomto případě věk dítěte. Jde-li mladší dítě, situace je možná pro obě strany o něco lehčí. V případě dospívajícího jedince může nastat problém s akceptací nového rodiče a snahou ignorovat jej.

Vyskytnou-li se v nevlastní rodině potíže, jsou většinou způsobeny menší pozorností vlastního rodiče k dítěti v důsledku soustředění se na nový partnerský vztah. Dítě se může zhoršit ve školním prospěchu, může také trpět úzkostmi a psychickými poruchami. Někdy se objeví případy týrání či zneužívání dítěte nevlastním rodičem, většinou nevlastním otcem.

c) Přetížená rodina

Přetíženou rodinou může být i taková, která na první pohled plní všechny základní funkce. Důvodů, proč přetíženost vznikla, může být několik: náročné zaměstnání jednoho nebo obou rodičů, ekonomické problémy, narození nového dítěte, nemoc v rodině, nadmíra každodenních konfliktů.

Všechny tyto faktory mohou být příčinou neplnění některých funkcí rodiny. Pokud jde o situaci přechodnou a výjimečnou, mohou rodiče na čas zastoupit prarodiče

nebo jiní příbuzní, kteří jsou schopni po nějakou dobu plnit potřeby dítěte stejně dobře.

Je-li rodina přetížena v důsledku náročného, avšak perspektivního a prestižního zaměstnání rodičů, často se stává, že se rodiče snaží vynahradit dítěti společně strávené chvíle spíše hmotnými hodnotami. Poskytují tedy dítěti vše, nač si vzpomene. Dítě tak bývá často ochuzeno o emocionální prožívání vztahu s rodiči a jako náhrada jsou mu bezmezně poskytovány hmotné statky.

d) Odkládající rodina

Může se jednat o rodinu, která je zároveň přetížena. To znamená, že nezvládá plnění všech požadavků, které jsou na ni kladeny. Řešením takové situace může být výpomoc prarodičů či jiných ochotných pečovatelů. Z takové, nejprve občasné, pomoci se časem může stát trvalý způsob, jak si rodiče jednoduše ulevují od problémů – tedy od péče o dítě. Velmi často se takové dítě ocitá u babičky, tety a rodinných přátel, v mateřské škole, v družině nebo v jiném zařízení.

Je-li střídání pečovatelů časté, může se stát, že dítě nebude schopno navazovat hluboké a pevné citové vztahy, zřejmě bude zmateno nestálostí náhradních rodičů.

Je také pravděpodobné, že výchovné působení na dítě skrze prarodiče nebo tety bude velmi volné, nebo žádné. V neposlední řadě je nestálostí vychovatelů ohrožen určitý řád, jehož vědomí je pro dítě velmi důležité.

e) Disociovaná rodina

Disociovanou rodinou máme na mysli takovou rodinu, ve které jsou její vnitřní nebo vnější vazby nějakým způsobem narušeny. Pokud mluvíme o narušení vnitřních vazeb, jde zejména o vysokou konfliktovost, která může nastat například při rozvodovém řízení rodičů.

Při narušení vztahů směrem k vnějšmu prostředí rodiny může jít o snahu rodiny izolovat se od okolního světa. Rodina se nestýká s přáteli, s širším rodinným kruhem a dalšími sociálními skupinami. Žije si ve svém vlastním světě bez a nebo s omezenou možností podílet se na vztazích vně rodiny. Příčin, proč se rodina takto chová, může být hned několik. Problémem může být jeden člen rodiny, který odmítá z důvodu úzkosti nebo strachu kontakt s vnějším světem. Rodina se také může považovat za natolik jedinečnou a výjimečnou, že jí vztahy s okolním světem připadají jako bezvýznamné a zbytečné.

3.4. Problematické výchovné rodinné styly

Výchovný styl je komplexní a specifický způsob, jakým rodiče působí skrze výchovné prostředky na dítě. Z. Helus mluví o rodinném výchovném stylu takto: „Termínem rodinný výchovný styl označujeme celkový způsob výchovného působení, který je pro tu kterou rodinu dlouhodobě charakteristický, vyjadřuje svéráz v uplatňování jejího výchovného vlivu a úzce souvisí s jejím životním způsobem.“ (Úvod do sociální psychologie, str. 147)

Výchova a výchovný styl jsou určitým sociálním procesem, díky němuž se osobnost dítěte postupně přetváří a stává se bytostí společenskou. Výchova zahrnuje jak úmyslné, tak neúmyslné chování rodičů a dalších rodinných příslušníků.

Negativně působící a tedy nežádoucí výchovný způsob je takový, při němž není respektována osobnost, pohlaví, věk, schopnosti a touhy dítěte, kdy je dítě ponižováno a podhodnocováno. Nežádoucí je však i takové chování rodiče, kdy požaduje po dítěti vždy něco jiného, nedává jasně najevo své požadavky a pravidla. Dítě je pak zmateno a neví, co po něm rodič vlastně požaduje.

Velmi tedy záleží na vyrovnanosti a zralosti osobností rodičů a na jejich schopnosti vytvořit jasná a neměnná pravidla. Zřejmě málokterá rodina uplatňuje nějaký

z níže uvedených výchovných stylů v jeho čisté podobě. Většinou se jedná o kombinace s přihlédnutím ke specifikům každé konkrétní rodiny.

J. Čáp hovoří v souvislosti s výchovnými styly rodičů o dvou dimenzích, ve kterých se vztah rodič-dítě promítá. První z nich je **dimenze emoční**, kde se projevuje pozitivní i negativní vztah rodičů k dítěti. Druhým je pak **dimenze vedení**, kam spadají zákazy a příkazy, restrikce a kontrola dítěte. Mluví pak o výchově volné, lhostejné, rozmazlující, potlačující, tvrdé a nepřátelské, ctižádostivé, a sociálně-integrativní.

Vhodnost či nevhodnost určitého výchovného stylu zcela jistě závisí na osobnosti dítěte. Z. Helus mluví kromě výchovných stylů také o výchovném režimu v rodině³.

Výchovné styly, které mají ve své extrémní podobě negativní dopad na osobnost dítěte:

a) Liberální výchovný styl

Na první pohled by se mohlo zdát, že liberální výchovný styl je při výchově jedince vhodný, neboť mu dopřává volnost v rozhodování a zároveň jej učí nést za své rozhodnutí odpovědnost. Aby taková ideální situace mohla nastat, je potřeba, aby rodiče věděli, jaké jejich dítě je, jaké má vlastnosti, povahu a temperament. Pokud rodiče své dítě znají a jsou si jisti jeho smyslem pro odpovědnost a spolehlivost, pak může mít liberální výchovný styl pozitivní dopad na vývoj a život dítěte.

V opačném případě, kdy nejde ani tak o uvědomovaný proces ze strany rodičů, ale spíše o nezájem či chybějící představu o tom, jak by vlastně výchova měla

---

³ Z. Helus, Úvod do sociální psychologie (2001): „Termínem režim označujeme způsob časového i obsahového organizování a řízení života dítěte/mladistvého. Výchovné instituce plní své funkce a dosahují svých cílů v neposlední řadě tím, že nastolují určitý režim. Pokud jde o rodinu, je třeba dbát, aby režim, který je v ní praktikován, byl pozitivní, harmonicky vyvážený a adresný.“ (str. 146)

vypadat, může být tento výchovný styl problematický a život jedince ohrožující. Rodiče si v takovém případě pouze namlouvají, že svému dítěti věří, že mu dopřávají dostatek volnosti a svobody, že k němu mají plnou důvěru. Takový postoj je v mnoha případech velice pohodlný. Někdy ani k žádnému odůvodnění nedojde, protože rodičům je jednoduše jedno, kde jejich dítě právě je, s kým a kde tráví volný čas. Rodiče tedy ztrácí přehled o tom, co jejich potomek právě dělá.

b) Autoritativní výchovný styl

Autoritářská výchova je pravým opakem výchovy liberální. Dítě žije ve světě neustálých zákazů a příkazů, kde neexistuje žádná střední cesta. Stává se tak z něj loutka, kterou někdo tahá za provázky. Časem se ovšem může stát, že pokud za provázky nikdo netahá, dítě leží bez hnutí a nedovolí si udělat ani jeden samostatný krok, ať už by se týkal čehokoli.

Dítě tedy pouze plní příkazy a nemá možnost se rozhodovat podle svého vlastního úsudku a svědomí. Protože má jeho chování a jednání základ v příkazu jiné osoby, velmi těžko se naučí nést za své činy odpovědnost. S takového jedince se může vyvinout osobnost velmi poddajná, se sklonem nechat se ovládat druhými lidmi bez touhy a úsilí přemýšlet nad tím, co a proč dělá.

Autoritářská výchova bývá často spojena s fyzickými nebo psychickými tresty, které následují za neuposlechnutí příkazu. Osobou, která se na dítěti dopouští takového příkoří, může být buď jeden člen rodiny, případně více jejích členů. Většinou se však jedná o otce, který se tímto způsobem nechová jen k dítěti, ale také k ostatním členům rodiny. Autoritářská výchova ve své extrémní podobě může přerůst až do podoby psychického a fyzického týrání.

Tento styl výchovy bývá často spojen s citovým chladem jednoho nebo obou rodičů. Je tedy narušeno i emoční prožívání dítěte a vytváření jeho pozitivních vazeb a vztahů s blízkými osobami. Dítě v tomto případě může trpět silnou citovou deprivací.

c) Protěžující výchovný styl

V této rodině je dítě středem pozornosti. Je usvědčováno ve své výjimečnosti, ve všech požadavcích je mu vyhověno a je bráněno před okolním světem za všech okolností. Za jeho neúspěchy tedy podle rodiny nikdy nemůže ono samo, ale nechápající učitel, špatní kamarádi a nepřející okolnosti. Protěžující výchovný styl můžeme rozdělit do několika základních forem:

Protěžující styl obranný: rodiče dělají vše ve prospěch dítěte. V případě neúspěchu pociťují křivdu a jsou schopni obviňovat okolí z toho, že dítěti ubližuje, že je k němu nespravedlivé. Takové jednání můžeme pozorovat ve vztahu učitel-dítě ve chvíli, kdy dítě donese špatnou známku. Rodiče se dostávají do konfliktu s učitelem a viní jej z neúspěchu dítěte. Dítě bývá utvrzováno v tom, že mu lidé ubližují a jsou k němu nespravedliví. Tento postoj se pak projevuje v jeho celkovém přístupu k lidem a k okolnímu světu, který předem považuje za nepřející a nespravedlivý.

Protěžující styl podřizující: v tomto případě celá rodina podřizuje své chování potřebám a chtění dítěte. Snaží se mu ve všem naprosto vyhovět s vědomím, že mu pomáhá a usnadňuje mu život. Z dítěte se nakonec stává malý diktátor, který ovládá celou rodinu. Takový stav nazýváme **pedagogickou inverzí**. To znamená, že postavení autority je přeneseno na dítě, které má vůči rodičům moc a je si toho velmi dobře vědomo.

d) Perfekcionistický výchovný styl

Perfekcionistická výchova je do určité míry podobná výchově autoritářské. Po dítěti jsou v tomto případě neustále vyžadovány velmi vysoké výkony, ať už v oblasti školního prospěchu, sportovních či uměleckých výkonů, a to pod nátlakem. V případě, že se jedná o dítě průměrné, které sice je schopno plnit základní požadavky a povinnosti, ale není schopno dosahovat výjimečných výkonů například v plavání, jsou požadavky na něj kladené v rozporu s jeho možnostmi,

schopnostmi a dovednostmi. Velmi často jsou takové požadavky kladeny ze strany rodiče, který sám nikdy nemohl něčeho podobného dosáhnout a touží, aby mu dítě jeho touhu naplnilo. Nebezpečnou pro dítě se pak stává vysoká a trvalá zátěž. V případě, že není schopno požadavkům dostát, je považováno za neschopné a selhávající, což může mít katastrofální důsledky na jeho sebedůvěru a jistotu, může trpět výčitkami svědomí a pocitem, že za nic nestojí, že nemá žádnou cenu.

3.5. Psychické a fyzické týrání, sexuální zneužívání dítěte v rodině, zanedbávání

Rodina je pro dítě nejbližším a nejintimnějším prostředím, životní jistotou a útočištěm, kam se může vždy vrátit s vědomím ochrany a bezpečí. Pro dítě je proto velkým otřesem, když se na něm jeho nejbližší dopouští násilí psychického či fyzického. Není výjimkou, že dítě nemá možnost zažít pocit normálního rodičovského chování a stav v rodině bere jako něco samozřejmého. Je šokující, kolik dětí se stává oběťmi vlastních rodičů (viz příloha č. 2 - Děti (skupiny sourozenců), které jsou evidovány orgány péče o děti a jimž je poskytována pomoc v rámci sociálně právní ochrany).

a) Fyzické a psychické týrání

Fyzické a psychické týrání se často odehrává v rodině s autoritářskými rodiči (rodičem) a autoritativně pojatým stylem výchovy. Fyzické tresty mohou být dítěti odůvodňovány jako určitá forma odčinění jeho provinění nebo neúspěchů. Ve většině případů jde o skrytý teror, kterého si nemusí méně pozorný divák všimnout. Pokud jde o fyzické a psychické týrání, nemusí se nutně odehrávat v rodině alkoholiků či gamblerů. Často se stává, že tyrany jsou lidé na velmi vysoké společenské úrovni, s vynikajícím vzděláním a pozoruhodnými profesními úspěchy. Nikoho zvenčí rodiny tak ani nemusí napadnout, co se uvnitř rodiny odehrává.

Trýznitelem bývá osobnost nevyrovnaná, mnohdy nevyzrálá, s chladnými projevy vůči dítěti a s agresivními sklony.

Počátky veřejného zájmu o fyzicky napadané děti jsou spojovány se jménem lékaře C. H. Kempeho během po první poloviny 20. století, který mluví o syndromu bitého dítěte. Později se v amerických zákonech objevuje ohlašovací povinnost při podezření na týrání dítěte. V České republice byla tato povinnost uzákoněna v roce 1994. Často se používá termín CAN – syndrom týraného, zanedbávaného a zneužívaného dítěte.

Zdravotní komise Rady Evropy definuje fyzické týrání následovně: „Tělesné týrání je tělesné ubližování dítěti nebo jeho nezabránění, případně nezabránění utrpení dítěte včetně úmyslného otrávení nebo udušení, a to tam, kde je určitá znalost či důvodné podezření, že zranění bylo způsobeno anebo že mu vědomě nebylo zabráněno.“

Otázkou, která je v poslední době čím dál častěji pokládána rodiči, lékaři i pedagogy, zůstává, kde je hranice mezi výchovným plácnutím a tělesným týráním. Účelem fyzického násilí páchaným rodiči na dětech bývá snaha vyjádřit nespokojenost a nesouhlas s jejich chováním, s neuspokojivými výsledky ve škole nebo jako trest za určitý prohřešek. Mnohdy ale jde o vybití agrese a vzteku na nevinné a oběti, která se nemůže nijak bránit.

Fyzický trest může mít za následek „nápravu“ dítěte, tedy je účinný a rodiče usoudí, že se nemusí často opakovat, neboť splnil svůj účel. Pokud se fyzické tresty, ať už jsou odůvodněné či nikoli, stanou pravidelnými, jakýkoli výchovný úmysl, který by měly tresty plnit, se ztrácí. Takový rodič pak může zvyšovat častost i krutost trestů v domnění, že dosáhne svého cíle.

Přestože hranice mezi dobře míněným trestem a týráním nemusí být někdy zcela zřejmá, existují příznaky, které o týrání jasně svědčí. Jde především o

- ***vysokou frekvenci tělesných trestů***

fyzické tresty jsou v rodině na denním pořádku, nejsou ničím výjimečným. Postupně se jejich frekvence zvyšuje,

- ***vysokou míru bolestivosti a její postupné zvyšování***
trest, který dítěti způsobuje těžké fyzické utrpení s často viditelnými následky na těle,
- ***formy trestů, které jsou zřejmé pro svou brutalitu a necitlivost vůči dítěti***
u většiny dětí, které nebývají fyzicky trestány, má výchovný efekt již samotná hrozba toho, že dostanou naplácáno . Jde tedy spíše o jakousi výhrůžku a k samotnému trestu vůbec nedojde. Snad každému jako malému dítěti, byl uštědřen pohlavek. Existují však tresty, které jsou zcela zjevně nepřijatelné pro každého humánně smýšlejícího člověka. Příkladem může být kromě surového bití rukou nebo různými předměty také pálení cigaretami, kopání, řezání, svazování končetin s nemožností pohybu a opařování vroucí vodou,
- ***nepatrný podnět pro to, aby rodič považoval za nutné dítě potrestat***
ze vzeřízení a chování dítěte pak můžeme usuzovat na fyzické násilí především z viditelných pohmožděnin, jizev, bolestivému pohybu, strachu bez důvodu, neúčasti ve volném čase spolužáků a kamarádů, uzavřenost, plachost, úzkosti.

Fyzické týrání a ubližování je nejčastěji spjato s hrubým a bezohledným otcem, případně otčímem, v mnoha případech také alkoholikem. U takového člověk totiž dochází ke změně povahových rysů, k nedostatku a nízké potřebě pozitivně laděných citových projevů, a to jak k dítěti, tak manželce a dalším členům rodiny. Mnohdy se může jednat o silně autoritativní osobnost, která chce pomocí fyzických trestů přimět dítě k poslušnosti, pružnosti a oddanosti. Takový člověk pak nepřipouští názor ani pocity druhého, bývá citově velmi chladný a odtažitý. Touží po dítěti pasivním a podřizujícím se, bez vlastního názoru a úsudku. U dítěte pak logicky vznikají potíže všeho druhu, počínaje ohrožením vlastní seberealizace, nízkým sebehodnocením a tendencí podřizovat se všude a všem.

Psychické týrání je méně zjevné. Jizvy a odřeniny jsou trvale vryty ne do těla, ale do duše dítěte. O to horší je psychické týrání prokázat. Každý výprask jednou přebolí, ale bolest uvnitř dětské duše je trvalá a nemusí zmizet ani v dospělosti.

Psychické týrání může mít formu ignorování dítěte, nadávek a urážek, posměchu a trvalého ponižování. Dítěti je neustále dáváno najevo, že za nic nestojí, jako člověk nemá sebemenší hodnotu, je neschopné a pro rodinu a rodiče nemá cenu. Dítě se stává nejisté, bojácné a úzkostné bez možnosti vytvořit si reálný obraz o sobě samém, bez možnosti umět si vážit sebe sama. Bylo prokázáno, že děti šikanující své kamarády a spolužáky často pocházejí z rodin, kde se jim samotným dostává posměchu a ponižení. Psychické týrání u dítěte tedy může vyústit do určité agresivní formy, kdy z utlačovaného se stává utlačovatel, nebo do formy pasivity, bojácnosti a uzavřenosti před okolním světem.

Psychické nátlaky mohou děti zažívat také při rozvodu rodičů, kdy se jeden z rodičů snaží toho druhého špinit a obviňovat a chce po dítěti, aby se rozhodlo, který z nich je lepší. Dítě se tak ocitá mezi dvěma lidmi, které hluboce miluje.

Pokud se ukáže podezření na fyzické či psychické týrání, v rodině proběhne šetření příslušných orgánů. Dítě je vedeno v evidenci a případ se řeší.

Výsledkem a důkazem dlouhodobého psychického týrání jsou psychické poruchy dítěte, úzkosti, deprese, fobie nejrůznější podoby.

b) Sexuální zneužívání

Sexuální zneužívání bývá skryté podobně jako fyzické a psychické týrání, velmi často se tyto tři jevy vyskytují pohromadě. V pozici agresora nejčastěji vystupuje otec, dědeček, případně strýc, který nemusí mít pedofilní sklony, „pouze“ se jedná o silně rozvrácenou osobnost. Devět z deseti případů sexuálního zneužívání dětí není spácháno cizím člověkem, nýbrž někým z rodiny či jejího blízkého okolí.

Sexuální zneužívání bývá často spojováno s fyzickým nebo psychickým týráním. Na dítě je vytvářen nátlak s tím, že to nesmí nikomu povědět, bývá samotným tyranem označováno jako méněcenné a špatné.

3.6. Citová frustrace a deprivace dítěte v rodině

a) Citová deprivace

Můžeme rozlišit deprivaci citovou, senzomotorickou a činnostní. Nejzávažnější z nich je deprivace citová, a to pokud ji dítě prožívá od svého narození a během nejtěžších let svého života. Nemožnost prožívat pevné, intenzivní a láskyplné vztahy k rodičům zanechává na dítěti dlouhodobé, někdy až celoživotní následky.

Z. Matějček charakterizuje citovou (psychickou) deprivaci jako psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost uspokojovat některé základní psychické potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu.“

Psychickými potřebami jedince máme na mysli určité množství vnějších podnětů, řád a smysl věcí, primární citové a sociální vztahy, pozitivní sebehodnocení a jako nejvyšší pak vědomí o vlastní životní perspektivě a budoucnosti. U malého dítěte v rodinném prostředí hraje hlavní a nejdůležitější roli vztah k vychovatelům, tedy k rodičům.

Citové strádání se může odehrávat v rodině, kde chybí jeden z rodičů, především matka. Dále v rodině autoritativní, kde nejsou dítěti dávány najevo jakékoli pozitivní city. Dítě si nemůže být jisto, zda jej rodiče milují takového, jaké ve skutečnosti je. Pocit lásky ze strany rodičů buď úplně chybí a nebo je podmíněčný. Dítě má pocit, že jej nikdo nechápe, nikdo mu nerozumí.

R. Spitz ve svém výzkumu prokázal, že citové strádání má na malé dítě mnohem větší dopad, než jiné druhy strádání.

Deprivace senzomotorická a činnostní hrozí spíše u rodin zanedbávajících, zatímco deprivace citová může nastat i v rodině, která se na první pohled jeví jako vzorná.

O deprivacním syndromu mluvíme tehdy, pokud deprivace probíhá od narození a během prvních let života dítěte, a je velmi intenzivní.

Není-li dítě bezvýhradně milováno, necítí-li bezpečí, jistotu, pochopení a lásku ze strany rodičů, nutně nastupuje citová deprivace. Je logické, že pokud člověk v dětství jakkoli citově či fyzicky trpěl vinou rodičů či jiných blízkých osob, musí se tyto bolesti nějakým způsobem odrazit i v jeho dospělém věku.

Deprivace se může projevovat ve dvou podobách, z nichž první je pasivní. Dítě bývá tiché, bez výrazných projevů, straní se společnosti, může být opožděné ve svém vývoji.

Druhá podoba je aktivní a projevuje se nepřiměřenou živostí dítěte, snahou být středem pozornosti, hlučností, někdy i agresivitou. Obě tyto varianty mohou dítěti během dalších let způsobovat obtíže při navazování vztahů a při komunikaci s okolím. Nejvážnější následky se pak mohou projevit ve formě úzkostí, depresí či duševních onemocnění.

b) Frustrace

Frustrace se týká přímo zabránění uspokojování potřeb, v tomto případě potřeb, které dítěti uspokojují rodiče. Z. Helus popisuje mechanismy reagování na frustraci jako útěk do fantazie, kde dítě nachází přechodné klid a zapomnění svého trápení. Druhou typickou reakcí na frustraci je agrese, díky které frustrovaný jedinec vybíjí přímo na osobě působící mu příkoří nebo častěji na nějakém „náhradním“ předmětu. To se může projevit jako ničení věcí v domácnosti, vandalství, sprejerství.

Dalšími mechanismy mohou být apatie, regresní tendence a vytěsnění, to znamená „vymazání“ událostí a osob, která frustraci jedinci působí.

Dítě samo není schopno postihnout, proč takovým způsobem reaguje. I pro okolí bývá jeho chování nevysvětlitelné. Řešením může být analýza problému a nabídnutí pomocné ruky s možnými variantami řešení.

4. DŮSLEDKY OHROŽENÍ DÍTĚTE V RODINĚ

4.1. Fyzické a psychické poruchy ohroženého dítěte

Ocitá-li se dítě neustále v emočně vypjatých a stresových situacích, velmi těžko je pak samo vnitřně zvládá. Tyto negativní emoční zážitky pak zůstávají nezpracovány v jeho psychice, což se samozřejmě musí dříve nebo později objevit i „na povrchu“, tedy v chování, jednání a v dalším prožívání dítěte či dospělého.

U dospělého jedince, který v dětském věku prožil těžká traumata, frustrace a stres, se tyto potíže často objevují jako neschopnost ve vlastním partnerství či manželství, při výchově dětí a ve vztazích s okolním světem vůbec. Spekuluje se o tom, zda rodič, který byl ve svém dětství týrán a zneužíván, nebude tyto praktiky aplikovat i na své vlastní potomky. Vrátime-li se k dítěti trpícímu nadměrným stresem a konflikty v rodině, je jasné, že se to musí nějak projevit už na jeho aktuálním prožívání. Takové dítě většinou trpí depresemi, úzkostnými stavy a poruchami. Často se objevuje noční pomočování, noční děsy, potíže s jídlem, různé bolesti a fyzické obtíže - zažívá-li dítě nárazově či opakovaně události spojené s bolestí, strachem a vlastní bezmocností, může trpět také zvracením, mdlobami, pláčem a neklidným spánkem. Časté jsou bolesti břicha a hlavy. V budoucnosti se může projevit jako stranění se kolektivu a neschopností navazovat pevné a trvalé vztahy. V důsledku neschopnosti prožívat intenzivní vztah k rodičům často dochází o tzv. **neupoutanost**. Projevovat se může útěky z domova, touláním se, lhaním a krádežemi. Pokud rodiče nenaleznou cestu, jak dát dítěti najevo svůj vřelý vztah k němu, a neexistuje ani jiná blízká osoba, která by k dítěti pevný vztah měla (třeba prarodiče nebo sympatický učitel), může dojít k tomu, že dítě bude mít problém navazovat vztahy všeobecně a vnitřně zaujme

negativní stanovisko ke společnosti jako celku. Je zřejmé, že v takovém případě se bude chování antisociální povahy objevovat častěji jako forma určitého protestu, zmatení a negativní postoje k lidem.

Citová deprivace a subdeprivace může přispívat k mnoha problémům v dospělosti jedince. Může ohrozit připravenost a vyzrálost jeho samotného pro vlastní partnerství, manželství a rodičovství, může také přispět k přenášení vzorců z prožitých situací do výchovy jeho vlastních dětí. Následky častého fyzického ubližování dítěti zanechává následky především na duši. Následky na těle jsou však zřetelnější a mohou být patrné po celý život týraného jedince. Jedná se o potíže způsobené četnými a neléčenými zlomeninami a hematomy. Dítě také může trpět viditelnými jizvami na svém těle. Objevuje se však mnoho případů, kdy je dítě následkem hrubého zacházení zemře.

Mluvíme-li o následcích sexuálního zneužívání na fyzické rovině, může se taktéž jednat o poškození různých částí těla, především pak pohlavních orgánů, v horším případě o přenosnou chorobu, např. HIV. V rovině psychické má sexuální zneužívání rovněž celoživotní následky, ať už při problémech v intimním soužití s partnerem, výběrem nevhodného partnera, promiskuitou či neschopností navázat jakýkoli intimní vztah.

4.2 Ohrožené dítě a sociální delikvence

Většina společensky nepřijatelného chování jedince pramení z jeho **agresivity**. J. Jandourek v Sociologickém slovníku o agresi uvádí, že jde o sklon k útočenému jednání vůči druhému. Vznik agresivity může mít mnoho příčin. U frustrovaného jedince, tedy u takového, který i přes veškeré úsilí nemohl dosáhnout cíle, je agresivita jednou z forem odreagování frustrace. Agresivita je u člověka do jisté míry dána jeho vrozeným základem. Dochází-li však k opakovaným frustrujícím zážitkům jedince, pravděpodobnost, že i jeho agresivita bude stoupat, je veliká. Důkazem toho může být čím dál vyšší rozpad a nefunkčnost dnešních rodin a zároveň stále častější patologické chování dětí a dospívajících. Je-li dítě často

fyzicky trestáno, může si tuto formu rodičovského jednání zapamatovat jako, čím lze dosáhnout kýženého cíle, tedy například poslušnosti druhého člověka. Dítě si tedy postupně fixuje určité způsoby jednání, které mu mohou nakonec připadat zcela běžné a normální. Obecně lze říci, že jakákoli dlouhodobá a opakovaná nepříznivá rodinná situace ovlivňuje vznik agresivity u dítěte.

Určitou formou agrese, jejímž účelem je bezdůvodné a nesmyslné ničení věcí, je **vandalismus**. Jedná se o ničení a znehodnocování často cenných a významných předmětů formou sprejství, rozbíjení a dalšího poškozování.

Nejvýznamnějšími a nejvíce ohrožujícími faktory rodičovského chování jsou silně autoritativní výchova, fyzické a psychické týrání, sexuální zneužívání a zanedbávání. Již u mladších dětí se agresivita projevuje ve vztahu ke kamarádům a spolužákům jako šikana, v poslední době také stále častější agresivní výpady vůči pedagogům. Je tedy zřejmé, že necitlivé a hrubé jednání, které dítě vidí a zažívá v rámci rodiny, se pak samo snaží uplatňovat na druhých. Pravděpodobnost, že dítě týrané bude týrat své vlastní děti, je vysoká.

Je přirozené, že dítě nenacházející citové a vřelé zázemí v rodině, bude usilovat o nalezení jiné skupiny, která mu chybějící citové prožívání zajistí. V pozitivním případě se může strádajícímu jedinci nalézt životního partnera či přítele, se kterými bude mít pevný a trvalý vztah, díky kterému si bude moci vynahradit všechna prožitá trápení a strasti. V případě horším, což je pravděpodobnější, se uchýlí do nějaké skupiny za stejným účelem, avšak s tím, že se začne projevovat negativně ve svém chování. U dospívajících jedinců většinou jde o různé party a následné závislosti na alkoholu a narkotikách, promiskuitní chování a kriminalitu. U lidí, kteří mají spíše submisivní sklony vůči autoritám, se často objevuje sklon podřídit se životu náboženské sekty. Zde nemusí jít o vyloženě delikvenční chování, ale spíše o totální podřízení se autoritě a odevzdání sebe sama do služeb druhého. Takový člověk se pak zbavuje jakékoli možnosti realizovat se podle svých možností a schopností.

5. KRIZOVÁ INTERVENCE, POMOC A PRÁCE PEDAGOGA S OHROŽENÝM DÍTĚTEM

Krizovou intervencí se rozumí poskytnutí pomoci člověku, který se ocitl v psychické krizi. Profesionální krizová intervence je otázkou odborníků v psychologických a psychiatrických zařízeních. Historie evropské krizové intervence sahá až do 20. a 30. let 19. století.

Každý socializovaný člověk však disponuje větší či menší schopností pomoci účinně člověku, který je v psychickém či fyzickém ohrožení. Pedagog na svém místě by měl mít alespoň základní povědomí o tom, jakým způsobem se k ohroženému dítěti zachovat, neboť pravděpodobnost, že bude muset někdy zasáhnout, je velmi vysoká. V případě pomoci neodborníka, tedy učitele, mluvíme o laické či neformální pomoci. Taková pomoc však může být v prvopočátku stejně účinná jako by ji poskytl odborník. Často je problematické či nemožné svěřit ohrožené dítě přímo odborníkovi, a to z několika důvodů. Dítě má strach, zároveň se stydí, avšak k učiteli má důvěru a potřebuje se svěřit. Pokud by navštívilo odborného pracovníka, mohlo by snáze vyjít najevo, že se někomu svěřilo, což by zřejmě vyústilo v ještě větší možnost ohrožení v rodině.

Základním cílem krizové intervence je pomoc ohroženému dítěti tak, aby se mohlo beze strachu svěřit, snížit tak své vnitřní napětí vzniklé nahromaděním negativních zážitků a nabídnout řešení situace. Krizová intervence je zároveň možností rychlé a účinné pomoci ohroženému člověku.

I zcela laický přístup by se měl řídit určitými pravidly krizové intervence, tedy určitým logickým postupem. Pomáhající osoba se v takových případech většinou řídí citem a určitá logická posloupnost kroků bývá dodržena.

Prvním a nejdůležitějším bodem je poskytnout dítěti prostor, ve kterém by se mohlo učiteli svěřit. Je možné zavést si „úřední hodiny pro žáky“, kdy budou moci za pedagogem přijít a promluvit si s ním, aniž by je při tom někdo rušil. Je tedy třeba zajistit soukromí a dostatek času. Pedagog by měl dát dítěti najevo, že na něj má

tolik času, kolik bude potřeba. Je zřejmé, že rozhovor s týraným či zneužívaným dítětem nebude trvat čtvrt hodiny, ale mnohem déle.

Má-li dítě možnost přijít a svěřit se, je třeba dovolit mu, aby ze sebe dostalo všechny negativní emoce a zážitky – jde o takzvanou **abreakci**. Pedagog může dítě nechat mluvit, otázky je třeba klást velmi citlivě a obezřetně. Je nutno vyhnout se jakýmkoli zlehčujícím, hodnotícím a zobecňujícím připomínkám.

Velmi podstatný je opravdový zájem o problém dítěte, snaha maximálně se na něj soustředit, prožít vše spolu s dítětem, umět se do něj vcítit. Pomáhající pedagog nikdy nesmí (alespoň ne nahlas) pochybovat o slovech a pocitech dítěte a o vážnosti jeho potíží.

Je vhodné ulehčit dítěti orientaci v celé situaci, umět věci a problémy pojmenovat. Naopak nežádoucím se stává, pokud pedagog po tom, co dítě vyslechl, problém přesně „diagnostikuje“ a nabídne jasné a lehké řešení.

Pedagog tedy dítěti podává první pomocnou ruku. Není možné se však domnívat, že jeho pomoc je dostačující a konečná. Vždy je nutné hledat a nabídnout dítě pomoc a péči odbornou.

5.1. Znaky ohroženého dítěte

Instituce, ve které dítě tráví hned po rodině nejvíce času, je škola. Učitel, alespoň na nižším stupni, tráví s třídou velkou část dne a týdne. Každý pedagog s postřehem, bystrostí a životními zkušenostmi po pár týdnech až měsících ví, z jakého rodinného prostředí každý z žáků pochází. Měl by se tedy povšimnout i určitých zvláštností u dětí, včetně změn chování a jednání. Pokud učitel argumentuje tím, že má ve třídě 25 dětí a nemůže se přece zabývat tím, jaké mají potíže v rodině, nejde o pedagoga, jaký by měl být.

Každý učitel by měl dle svých možností znát rodinné prostředí každého svého žáka, měl by také spolupracovat se samotnými rodiči. Měl by umět poskytnout dítěti prvotní psychologickou pomoc a v krizové situaci psychickou oporu a nabídnout možnosti řešení. Měl by také mít kontakty na pedagogicko-

psychologické poradny, dětské lékaře, psychology, krizová centra a linky důvěry, které může dítěti kdykoli poskytnout, případně mu nabídnout doprovod do nějakého z výše uvedených zařízení.

Zjevné chování dítěte, které napovídá, že je něco v nepořádku, může zahrnovat vyhýbání se kontaktům s dospělými nebo s lidmi vůbec, zvýšeno úzkostí a nezájem o okolí, strachem z určité osoby, vyhýbání se zájmovým aktivitám, špatným soustředěním a zhoršeným prospěchem ve škole, útky z domova, sebepoškozováním, agresí vůči spolužákům atd.

Podobné chování a jednání však není zárukou toho, že k týrání nebo zneužívání dochází. Jde pouze o varovný signál, který musí být brán v potaz a ve zřetel. Většinou však jde o kombinaci a kulminaci neobvyklých druhů chování.

Dalšími zjevnými znaky jsou viditelné stopy na těle, jako modřiny, pohmožděniny, oděrky, škrábance, jizvy, časté zlomeniny, podvýživa, viditelná zanedbanost dítěte.

5.2. Ohlašovací povinnost

Povinnost ohlásit podezření z týrání nebo zneužívání nezletilé osoby bývá často opomíjena. Lidé si jednoduše nechtějí komplikovat život problémy druhých, nebo mají strach a obavy, že se mohli mýlit a ve skutečnosti vlastně o nic nejde.

Ve chvíli, kdy dítě učiteli uvede skutečnosti, které zjevně naznačují týrání, ať už psychické či fyzické, nebo sexuální zneužívání, musí se obrátit na orgány zabývající se touto problematikou a celou věc oznámit. Tato situace však bývá velmi často komplikovaná, protože dítě se často potřebuje pouze svěřit a v případě vyšetřování všechno popře. V prostředí rodiny se tak jeho situace ještě více zkomplikuje, neboť je zjevné, že na rodiče žalovalo.

Ohlašovací povinnost nemá pouze učitel, ale také příbuzný či jakákoli jiná osoba mající vážné podezření, že dochází k týrání či zneužívání. Může jít také o sousedy nebo další rodině blízké osoby. Pravdou je, že tato záležitost je velmi citlivá,

protože osoba, která v rodině přímo nežije, se často může pouze domnívat, co se děje „za zdí“.

Pokud pedagog udělá jakýkoli krok směrem k řešení problému, měl by o něm dítě informovat a vyjádřit mu pomoc a odhodlání kdykoli mu podat pomocnou ruku.

5.3. Práce pedagoga s ohroženým dítětem

Povšimne-li si učitel neobvyklých změn v chování žáka a dalších nápaditostí, které by mohly být znakem týrání či zneužívání, měl by být schopen diskrétně a nenásilně s dítětem navázat rozhovor a zjistit, co se děje.

Základním předpokladem pro to, aby dítě o svém trápení mluvilo, je důvěra k učiteli. Dítě, kterému je často ubližováno, je ponižováno a týráno ze strany blízkých osob, bude velmi těžko mít plnou důvěru k nějakému dospělému. Přesto pozitivní vztah k učiteli může být výjimkou. Podstatné je, aby se učitel projevoval přátelsky nejen ve chvíli krizové situace, ale po celou dobu komunikace s dětmi. Pozitivní a důvěrný vztah se totiž buduje velmi dlouhou dobu a není možné jej na chvíli předstírat.

První krok pedagoga poté, co zjistil, že je dítě týráno či zneužíváno, by měl být snaha o zabránění opakování této situace. Je možné dítěti nabídnout kontakt na zařízení poskytující služby ohroženým dětem (např. zařízení Fondu ohrožených dětí – Klokánek). Je-li to nutné, odvede dítě k lékaři a celou věc oznámí policii.

Není-li situace natolik dramatická, měl by pedagog využít možnosti nechat dítě vymluvit a odreagovat tak emoce a vnitřní napětí. Měl by také i nadále věnovat dítěti pozornost a konzultovat s ním další případné kroky. Hlavní úlohu však v těchto případech hraje psycholog nebo psychiatr, jehož péče je nezbytná pro to, aby se dítě s traumatickými zážitky dokázalo vypořádat.

5.4. Prevence týrání a zneužívání dítěte

Žáci by také měli být, například v rámci rodinné výchovy, obeznámeni s pojmy souvisejícími s týráním a fyzickým zneužíváním. Mělo by jim být vysvětleno, že pokud se stanou oběťmi takového jednání, nemusí se stydět ani bát požádat o pomoc.

Už u velmi malých dětí by mělo být samozřejmostí vysvětlení samotných rodičů, že na ně nemá právo nikdo sahat, pokud je jim to nepříjemné nebo si to nepřejí. Děti totiž velmi často netuší, že se samy mohou bránit. Jde tedy o jakousi prevenci od útlého dětství přímo v rodině, dále pak ve školním prostředí.

Vybudování pozitivního a důvěrného vztahu mezi učitelem a žákem není otázkou několika týdnů. Takový vztah je budován a upevňován velmi po celou dobu, kdy je učitel s žáky ve styku. Výhodnější pozici má učitel na nižším stupni základní školy, který je v kontaktu s jednou třídou během velké části celého týdne. Může tedy žáky nejen lépe poznat, ale také se mu nabízí více situací přispívajících k utužování vzájemných vztahů.

Základním a nejjednodušším způsobem, jak si získat důvěru žáků, je co nejčastější obousměrná komunikace, která se netýká pouze školní problematiky, ale samotných žáků, jejich názorů, postojů, pocitů, problémů a trápení. Existují děti, kterým nedělá problémy mluvit o sobě a o své rodině před celou třídou. Na druhé straně jsou děti introvertní, kterým vyhovuje spíše komunikace s jednou osobou, které plně důvěřují. Na to vše musí být učitel připraven a musí umět citlivě rozeznat, jak se ke konkrétnímu dítěti chovat.

Důležitý je aktivní zájem o žáky a o jejich prožívání, nikoli však vtíravý. Pevný a pozitivní vztah vyžaduje zralou učitelovu osobnost, takt a citlivost, pozitivní myšlení a touhu po sdílení radostí i starostí s druhými lidmi.

6. MOŽNOSTI SPOLUPRÁCE ŠKOLY A RODIČŮ

a) Rozhovor s rodiči při podezření na týrání nebo zneužívání

Ve chvíli, kdy má pedagog podezření na to, že se dítěti v rodině ubližuje, případně ihned po tom, co učiní ohlašovací povinnost, by se měl setkat s rodiči dítěte. Velmi důležitá je ze strany učitele taktnost, opatrnost a snaha vyslechnout a informovat je. Na prvním místě je ochrana a bezpečí dítěte, takže je nutné myslet na to, že necitlivý přístup k rodičům může situaci dítěte doma ještě více zhoršit. Rozhovor je nutno pojmut jako obavy a strach o dítě, protože se projevuje jinak, vypadá nemocně a podobně. Nezbytné je informovat rodiče, že jsme se kvůli ochraně dítěte obrátili také na odborníka.

Pokud se skutečně o týrání ze strany rodičů jedná, rodiče velmi pravděpodobně budou situaci zlehčovat nebo vše popřou. Objevit se mohou také výhrušné a agresivní tendence ze strany rodičů. V této chvíli může být pro učitele pomocí podložený názor odborníka, například lékaře či psychologa.

b) Průběžné komunikace pedagoga s dítětem a zájem o jeho rodinu

Je zcela na učiteli, jakým způsobem a formou se o své žáky zajímá. Nejde o to vyzvídat něco z intimního života rodiny, ale spíše o to, aby si žáci s učitelem vzájemně rádi sdělovali své prožívání a zajímavosti z každodenního života. Učitel může vyhradit deset minut vyučovací hodinu na začátku dne k tomu, aby žáci mohli všem říct, co nového se u nich událo, co s rodinou zažili a podobně.

Učitel si také může stanovit „úřední hodiny“ pro žáky, kdy je jim plně k dispozici a může je v soukromí vyslechnout, poradit jim a pomoci nejen v záležitostech školních, ale i soukromých. Jakýkoli problém vyřčený ze strany dítěte by neměl zlehčovat, necitlivě komentovat nebo dělat unáhlená rozhodnutí. Měl by mít na mysli, že na prvním místě je psychické a fyzické zdraví žáka a jeho bezpečí.

7. ZÁVĚR

V první části práce lze nalézt pokus o charakteristiku aktuální podoby rodiny. Rodina je popisována jako systém s jeho dalšími subsystemy, zároveň je však zasazena do širších sociálních systémů. Jsou zde popsány vlivy podílející se na proměnách rodiny a na jejím vývoji. Důležitou roli, která přispěla k radikální změně rodiny a života v ní, připisuje nutnosti zaměstnání obou rodičů, velmi krátkému času, který tráví rodina pospolu a následnému odcizení rodinných členů, které často vede k dalším problémům.

Je zde uveden výčet a popis základních funkcí, které rodina plní, lépe řečeno které by plnit měla. Popisuje potíže, které se v rodinném systému mohou objevit, a jejich dopady jak na dítě, tak na celý systém rodiny. Je zde kladen velký důraz na hodnotu, kterou dítě pro rodinu má. S touto problematikou souvisí mimo jiné počty potratů, u nechtěných, avšak narozených dětí, pak častá psychická subdeprivace.

Práce se soustřeďuje se na rodiny, které jsou nějakým způsobem ohroženy nebo mají předpoklady pro to, aby se ohroženými staly. Zvažuje, kdy se vlastně rodina stává prostředím, které může ohrozit život a další vývoj dítěte. Pokouší se definovat problematické rodiny z několika hledisek. Prvním z nich je dělení dle schopnosti rodiny řešit problémy. Popisuje tedy rodinu funkční, problémovou, dysfunkční a afunkční.

Z jiného pohledu je možné rodinu považovat za ohroženou vzhledem k její neúplnosti vlivem ztráty rodiče úmrtím či rozvodem. Zde je zmiňován vysoký počet rozvodů, který navíc každým rokem stoupá. Z rodiny neúplné se často stává rodina doplněná či nevlastní, z čehož může vznikat mnoho dalších problémů. Jako další typ potenciálně ohrožené rodiny je zmíněna rodina přetížená, odkládající a disociovaná.

Zmíněny jsou také výchovné rodičovské styly, jejichž působení na dítě, především v extrémní rovině, může být nevhodné. Popisuje výchovný styl liberální, autoritativní, protěžující a perfekcionista.

Jako nejzávažnější a nejvíce ohrožující rodinné působení je zde popisováno fyzické a psychické týrání a sexuální zneužívání dítěte. Všechny tři formy ubližování dítěti, ať už je páchá přímo rodič či jiný příbuzný, mají většinou celoživotní dopad na život jedince. Zmiňuje termín CAN – syndrom týraného, zanedbávaného a zneužívaného dítěte. Je zde snaha popsat základní znaky, které jasně svědčí o týrání, nikoli o výchovném trestu. Jde-li o týrání psychické, je zde upozorněno na obtížnost, někdy i nemožnost, takové týrání odhalit, protože bývá méně zjevné.

Práce dále mluví o citové deprivaci a frustraci dítěte v rodině, jejichž následkem často dochází k potížím v dospělosti jedince, které často bývají sociálního charakteru, tedy neschopností navázat a udržet citové vztahy, vysokou agresivitou vůči okolí, u frustrace pak může jít o vandalství, apatie či regresní tendence.

Druhá část práce postihuje problémy, které vznikají následkem dlouhodobého týrání a zneužívání dítěte a vlivem trvalé citové deprivace a frustrace. Do spojitosti je dáván vysoký počet afunkčních rodin a nárůst agresivity u dětí mládeže, která se často projevuje formou šikany, vandalství a dalšími sociálně patologickými jevy.

Předposlední část práce hovoří o možnosti krizové intervence a další práce pedagoga s ohroženým dítětem. Zmiňuje základní postup při krizové intervenci, který by měl být dodržen, aby taková pomoc byla účinná. Upozorňuje na nutnost zprostředkování a nabídnutí dítěti další pomoci, a to pomoci odborné.

Uvádí základní znaky dítěte, které by měly upozornit na možnost týrání a zneužívání. Je zde uveden popis žádoucího chování a zásahu pedagogického pracovníka v případě podezření na ohrožení dítěte v rodině. Je zde nabídnuta také základní forma prevence týrání a zneužívání v rámci školního vyučování. Velký důraz je kladen na utváření pevných, pozitivních vztahů mezi učitelem

a jeho žáky v rámci každodenního vyučování, díky kterým je možné řešit případné problémy mnohem rychleji a efektivněji. Je zde zdůrazněna nutnost pedagogova zájmu o žáky a o jejich život v rodině.

Poslední problematika, kterou práce nastiňuje, je možnost spolupráce školy s rodiči žáků. Jde především o spolupráci průběžnou, umožňující vzájemné poznávání rodiny a školy. Taková spolupráce se může odehrávat například díky podílení se rodičů na školních akcích. Zároveň zdůrazňuje nutnost poskytnutí prostoru pro možnost návštěvy a rozhovoru s rodiči žáků.

V případě rozhovoru s rodiči na základě podezření na týrání či zneužívání popisuje určité zásady chování pedagoga a jeho následné kroky při řešení problému.

PŘÍLOHA Č. 1

Vývoj rozvodovosti po roce 1989 (Národní zpráva o rodině, MPSV, 2004)

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
počty rozvodů	31376	32055	29366	28572	30227	30939	31135	33113	32465	32363	23657	29704	31586	31758
úhrnná rozvodovost	37,2	38,0	34,7	33,9	36,1	37,5	38,4	41,7	41,9	42,9	32,3	41,2	45,0	46,0

Zdroj: Národní zpráva o rodině, Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2004

Příloha č. 1 je uvedena v souvislosti se zvyšujícím se počtem rozvodů v České republice, jehož následkem je vznik neúplných rodin, tedy rodin s jedním rodičem. Nejčastěji jde o matku a děti. S nárůstem rozvodů a vznikem neúplných rodin narůstají také mnohé problémy a potíže, jimž musí tyto rodiny čelit.

PŘÍLOHA Č. 2

Děti (skupiny sourozenců), které jsou evidovány orgány péče o děti a jimž je poskytována pomoc v rámci sociálně právní ochrany

rok	evidenční počet případů rodin z předchozího roku	nové případy daného roku	evidenční počet případů k 31. 12. daného roku	z toho živých případů (s nimiž se k danému datu pracuje)
1994	647 086	56 595	648 531	263 744
1996	548 819	54 983	644 789	261 294
1998	643 937	53 149	631 769	270 701
2000	572 286	55 244	631 739	296 123
2002	615 245	50 771	595 535	262 702

Zdroj: Národní zpráva o rodině, Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2004

Příloha č. 2 má naznačit velké množství dětí, které byly a jsou vzhledem k potenciálnímu či reálnému ohrožení v péči orgánů sociálně právní ochrany. Mnoho týraných a zneužívaných dětí je také odebráno z péče rodičů a následně umístěno do dětského domova či například zařízení Fondu ohrožených dětí – Klokánku.

Seznam použité literatury:

DUNOVSKÝ , Jiří, DYTRYCH , Zdeněk , MATĚJČEK , Zdeněk . *Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě*. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, 1995. 245 s. ISBN 80-7169-192-5.

Fond ohrožených dětí [online]. 2003 [cit. 2008-05-30]. Dostupný z WWW: <<http://www.fod.cz/>>.

HELUS, Z. *Úvod do sociální psychologie : (Aktualizovaná témata pro studující učitelství)*. Univerzita Karlova v Praze - Pedagogická fakulta : [s.n.], 2001. 196 s. ISBN 80-7290-054-4.

JEDLIČKA, Richard, KOŤA, Jaroslav. *Analýza a prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 1998. 165 s.

JEDLIČKA, Richard, et al. *Děti a mládež v obtížných životních situacích : Nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí*. 1. vyd. Praha : Themis, 2004. 478 s. ISBN 80-7312-038-0.

MATĚJČEK, Zdeněk, LANGMEIER, Josef. *Psychická deprivace v dětství*. 3. dopl. vyd. Praha : Avicenum, Zdravotní nakladatelství, 1974. 397 s.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha : SPN, 1992. 223 s.

MATĚJČEK, Zdeněk, DYTRYCH, Zdeněk. *Děti, rodina a stres : vybrané kapitoly z prevence psychické zátěže u dětí*. 1. vyd. Praha : Galén, 1994. 214 s. ISBN 80-85824-06-X .

Ministerstvo práce a sociálních věcí. *Národní zpráva o rodině*. [s.l.] : [s.n.], 2004. 226 s. Dostupný z WWW: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/899/zprava_b.pdf>.

PÖETHE, Peter. *Dítě v ohrožení*. Praha : GplusG, 1996. 143 s. ISBN 80-901896-5-2.

SOBOTKOVÁ, Irena. *Psychologie rodiny*. 2. přeprac. vyd. Praha : Portál, 2007. 219 s. ISBN 978-80-7367-250.

ŠPATENKOVÁ , Naděžda, et al. *Krizová intervence pro praxi*. 1. vyd. Praha : Grada Publishing, 2004. 200 s. ISBN 80-247-0586-9.

VODÁČKOVÁ, Daniela. *Krizová intervence : Krize v životě člověka, formy krizové pomoci a služeb*. 1. vyd. Praha : Portál, 2002. 543 s. ISBN 80-7178-696-9.

VYMĚTAL , Jan. *Úzkost a strach u dětí*. 2004. vyd. [s.l.] : Portál, 2001. 135 s. ISBN 80-7178-485-0.

Souhlas s dalším použitím bakalářské práce

Souhlasím s tím, aby tato bakalářská práce mohla být použita ke studijním účelům dalších studentů.